

УДК 94(477.46)(092)

Кривошея Ігор Іванович,
кандидат історичних наук, професор,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
(Умань, Україна)
igorkryvosheia@gmail.com

Якименко Людмила Миколаївна,
кандидат філологічних наук,
незалежний дослідник
(Умань, Україна)
yakimenkoludmilka@gmail.com

Kryvosheia Igor
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Professor,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Ukraine)

Yakymenko Lyudmyla
Candidate of Philological Science (PhD),
independent researcher
(Uman, Ukraine)

ВНЕСОК НАДІЇ СУРОВЦОВОЇ В РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НА УМАНЩИНІ

NADIYA SUROVTSOVA'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF MUSEUM WORK IN UMAN REGION

Анотація

На основі мемуарної літератури, архівних матеріалів і наукових напрацювань низки вітчизняних та зарубіжних дослідників відтворено діяльність Надії Суровцової в уманський період її життя й творчості в галузі краєзнавства, етнографії й мистецтвознавства. Можна окреслити кілька напрямків її роботи: праця в Уманському краєзнавчому музеї, активна участь у відкритті Уманської картинної галереї, вивчення історії міста й дендропарку "Софіївка", написання численних статей краєзнавчого характеру в місцевій і зарубіжній пресі, аналіз яких стане темою наступних досліджень.

Ключові слова: Надія Суровцова, Умань, Уманський краєзнавчий музей, картинна галерея, пам'ятник Тарасові Шевченку, хасиди.

Summary

Nadiya Surovtsova's activity in Uman period of her life and her activities in the fields of local history, ethnography and art criticism are reconstructed on the basis of memoirs, archival materials and the studies of a number of Ukrainian and foreign researchers. The following directions of her work can be singled out: work in Uman museum of local lore, active participation in the opening of Uman art gallery, studying the history of the city and 'Sofiyivka' park, numerous articles on local history in the city and foreign press. The analysis of such articles will be the topic of our next studies.

Key words: Nadiya Surovtsova, Uman, Uman museum of local lore, art gallery, the monument to Taras Shevchenko, the Hasidim.

Серед численних жертв сталінських репресій епохи "розстріляного відродження" в Україні опинилася й Надія Віталіївна Суровцова – талановита письменниця, журналістка, учасниця пацифістського жіночого руху, що розгортався в міжвоєнні роки в Європі, дипломатка, історик-краєзнавець, етнограф. Арешт Н. Суровцової в Харкові в 1927 р. за звинуваченням у шпигунстві на користь Польщі й Німеччини був своєрідним покаранням за її відмову співпрацювати з органами державної безпеки і свідчити проти колег та друзів. Після 30-річного

ув'язнення в 1957 р. жінка повернулася в Україну, в Умань, до батьківського будинку, частину котрого довелося повертати через суд. Спочатку вона була амністована, а потім і повністю реабілітована за відсутністю складу злочину.

Про уманський період життя письменниці в спогадах, листах, інтерв'ю побіжно згадують друзі й знайомі Надії Віталіївни (Л. Падун-Лук'янова, Я. Дашкевич, К. Матвіюк, Б. Чорномаз, Р. Корогодський, М. Коцюбинська, П. Кравчук). Її біографія, наукова діяльність, творча спадщина ставали об'єктом дослідження науковців із різних галузей знань – істориків, літературознавців, краєзнавців, серед котрих варто назвати Я. Дашкевича¹, Ю. Дойкова², Р. Корогодського³, М. Коцюбинську⁴, І. Кривошею⁵, О. Ототюка⁶, Л. Падун-Лук'янову⁷, П. Синицького⁸, Ю. Хорунжого⁹, О. Шевченко¹⁰ та інших. Серед найбільш ґрунтовних наукових досліджень життєвого й творчого шляху видатної українки варто назвати монографію, більше півсотні статей і кандидатську дисертацію Л. Якименко¹¹. Водночас краєзнавча й етнографічна діяльність Н. Суровцової в Умані зовсім не досліджена, тому саме розкриттю цього аспекту її діяльності й присвячено нашу статтю.

Надія Віталіївна належала до когорта відомих і знаних краєзнавців. Після свого повернення із заслання (1957) вона на добровільній основі працювала в місцевому краєзнавчому музеї й дуже багато зробила для збереження історичної пам'яті про місто і його минуле, брала активну участь у культурному житті Умані, натхненно, з ентузіазмом, самовіддано займалася етнографічною роботою, організовувала виставки народної творчості. Н. Суровцова сподівалася, що її досвід, подвижництво, допитливий розум, навички наукової роботи будуть корисними насамперед у галузі краєзнавства й музейної справи рідного міста Умань.

Історія створення Уманського краєзнавчого музею починається з 1906 року, коли з ініціативи вчителя чоловічої гімназії, а згодом відомого українського археолога, мистецтвознавця та музеєзнавця Данила Щербаківського був створений гурток любителів старовини. Члени гуртка зібрали цікаву колекцію старовинних речей, декоративних розписів, предметів побуту, але музей не відкрили через заборону місцевої влади.

Н. Суровцова особисто знала Д. Щербаківського, авторитетного вже на той час етнографа, археолога, музеєзнавця, адже він викладав у жіночій гімназії, де працювала її мати і де вона сама здобувала освіту. Данило Михайлович, а також інші вчителі та учні гімназії, незважаючи на російськомовне середовище, були небайдужі до долі рідного народу, культури, мови. Вони активно займалися етнографічною роботою, захоплювалися народною творчістю, вивчали історію рідного краю, українську літературу, намагалися поширити українську мову в щоденному житті інтелігенції. Ентузіасти їздили на батьківщину Тараса Шевченка, не раз відвідували Чернечу гору¹².

Першим директором й організатором "Історичного музею Уманщини", відкриття якого відбулося в приміщенні 1-ї Української гімназії імені Б. Грінченка в листопаді 1917 р., був Петро Курінний – відомий український археолог та мистецтвознавець. Надія Віталіївна дружила з сином Петра Курінного, а в щоденниках самого краєзнавця згадується про батька Н. Суровцової Віталія Петровича¹³.

У 1924 р. музей не тільки став державним, але й отримав нову назву – "Соціально-історичний музей

1 Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2007. – 808 с.

2 Дойков Ю. Надія Суровцова: на засланні в Архангельську (1933–1937). – Архангельськ, 2005. – 92 с.; Дойков Ю. Надія Суровцова-Олицкая. Вена – Колыма. (1919–1939). По материалам архивов Службы безопасности Украины и Л. Н. Падун-Лукьяновой (Киев), ГАРФ (Москва). – Архангельськ, 2010. – 67 с.

3 Корогодський Р. Природа доброти й сподівання // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 77–78. – С. 135–143.

4 Коцюбинська М. Х. Мої обрії: в 2 т. – К., 2004. – Т. 2. – 386 с.

5 Кривошея І. І. Гендерний аспект мілітаристського дискурсу в еґодокументах: компаративний аналіз мемуарів "уманського періоду" Надії Суровцової та Петра Курінного // Гілея. – Вип. 90 (№ 11). – 2014. – С. 117–122.

6 Ототюк О. Творчий шлях Н. В. Суровцової // Шевченківська весна: мат. Міжнарод. наук.-практич. конф. студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 15-й річниці незалежності України. – Вип IV: у 3 ч. – Ч. 3. Історія. – К., 2006. – С. 342–345.

7 Падун-Лук'янова Л. Слово про Надію Суровцову // Березіль. – 1992. – № 3–4. – С. 144–149.

8 Синицький П. Е. Надія Віталіївна Суровцова (1896–1985): життєпис творчої особистості у контексті новітньої вітчизняної історіографії // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. ст. – К., 2005. – Вип. 30. – С. 278–295.

9 Хорунжий Ю. Шляхетні українки: Есеї-парсуни. – К., 2004. – 208 с.

10 Шевченко О. Надія Віталіївна Суровцова – страдницький шлях великої українки // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – № 74–76. – С. 43–46.

11 Якименко Л. М. Надія Суровцова: життя та творчість (1896–1985 рр.): монографія. – Луганськ, 2010. – 272 с.

12 Якименко Л. М. Надія Суровцова (1896–1985): у пошуках втраченого часу: монографія. – Умань, 2016. – С. 54.

13 Там само. – С. 76.

Уманської округи" й інше приміщення, у якому знаходиться й нині (це колишня приватна лікарня терапевта М. Піотровської, пам'ятка архітектури початку ХХ ст.). У роки Другої світової війни музей було розграбовано. Окупанти вивезли найцінніші колекції: картини іспанських, голландських, польських художників, археологічну, нумізматичну колекції, меблі XVI–XVII ст., стародруки¹⁴.

Наприкінці 1960-х рр., переймаючись культурним рівнем уманців, Н. Суровцова взялася за організацію відділу мистецтва в музеї, за створення етнографічного залу, картинної галереї, гуртків для школярів – історичного, природничого, нумізматично-філателістичного; з її ініціативи виник гурток "Старожили Умані". Усе це була не лише декларація намірів, але й клопітка повсякденна робота.

У палкій промові "Любов до Батьківщини не має віку" Н. Суровцова звернулася до старожиливі Умані, до тих, котрі "знають минуле, які винесли на своїх плечах його труднощі, які жили його radoщами, перемогами, досягненнями"¹⁵, із закликом працювати над мемуарами про Умань, про її історію. Тим більше, що при Уманському краєзнавчому музеї з ініціативи Н. Суровцової був створений гурток "Старожили Умані". Саме його постійні відвідувачі, як і звичайні уманці, не байдужі до історичної пам'яті, підготували близько двох десятків спогадів. Це почесний громадянин Умані, доктор Гудима, колишні міські голови Договинський і Торубаров, а також громадяни Кучережко (родич відомого художника І. Іжакевича), Балауша (написав про історію села Рижавка), І. Волошенко (згадав про І. Кулика), Г. Петрашевич. На сторінках мемуарів знайшла своє місце історія царського підпілля, партизанської боротьби, Другої світової війни. Крім того, завдяки місцевим ентузіастам краєзнавчий музей поповнився численними археологічними знахідками доби кам'яного віку, вишитими портретами, збірками народного мистецтва, килимами, списками доби Гайдамаччини. Н. Суровцова активно заохочувала людей сприяти збереженню пам'яток історії та культури, працювати над увіковіченням пам'яті поколінь.

Пані Надія почала працювати над упорядкуванням бібліотеки для Уманського краєзнавчого музею: "Ми затіяли привести до ладу бібліотеку музею, там 3,5 тис. книжок і немає навіть картотеки"¹⁶. У листі до К. Данилової – своєї вчительки й давньої подруги – вона ділилася планами, раділа досягненням: "Я хочу, щоб "краєзнавство", казенне вивчення загальновідомого спалахнуло гарячим полум'ям любові до батьківщини, на будь-якому відтинку часу й жилплощі"¹⁷.

Насамперед Надія Віталіївна хотіла концептуально змінити експозицію музею, в чому її підтримували колеги, але для цього потрібно було отримати дозвіл від партійного керівництва міста та району. Зусилля виявилися не марними: її доповіді на вченій раді музею оживили, збадьорили, стимулювали працівників музею – напівмертвої установи, як вона його називала. Жінка порівнювала себе із синицею, що запалила море, а насправді – серця й душі людей натхненням та ентузіазмом.

"Щось вдалося зробити, але програма-максимум, звичайно, провалилася, про що Надія Віталіївна говорила із сумом, – пригадує Р. Корогодський. – Катерина Львівна, її зовиця, навпаки, неначе раділа, мовляв, коли ти вже зрозумієш, що поки живий хоч один комуніст, культура, як той панцерник, стоятиме на запасному путі, бо вона їм не потрібна. Ні твоя культура, ні твоя історія тим більше"¹⁸. Проте Надія Віталіївна не занепадала духом, не зневірювалася, бо "була спрямована на творення, на дію"¹⁹.

Колеги-краєзнавці й етнографи з Львівського музею етнографії та художнього промислу Антон Будзан і Катерина Матейко на запрошення Надії Суровцової відвідали "Софіївку" і запросили гостинну уманчанку побувати у Львові. Там вона познайомилася з Савиною Сидорович, а через неї – із її зятем І. Крип'якевичем – українським істориком. Це було дуже вчасно. В одному з листів вона пише: "<...> Наближався саме ювілей Коліївщини. <...> Дуже хотілося і собі щось зробити для тої знаменної дати. <...> Треба було чієсь дуже високої ради". Саме пані Надія запропонувала святкувати славу дати в Умані. Як не дивно, але з такими планами, які підтримав також І. Крип'якевич, згодилися в Українській академії наук, й урочистості з нагоди річниці повстання таки відбулися в Умані.

Під час святкування 200-річчя Коліївщини йшлося про відкриття пам'ятника І. Гонті й М. Залізнику.

14 Уманський краєзнавчий музей [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum/ua/file/414> (дата звернення: 11.07.2018). – Назва з екрана.

15 Суровцова Н. Промова. Любов до Батьківщини не має віку // Уманський краєзнавчий музей. Відділ музей-квартира Н. В. Суровцової. – С. 2.

16 Суровцова Н. Листи. – К., 2001. – Кн. 1. – С. 196.

17 Там само. – С. 233.

18 Корогодський Р. Природа доброти й сподівання... – С. 136.

19 Там само.

Н. Суровцова повідомляє, що “на майдані недалеко від старовинної ратуші заступник голови Ради Міністрів П. Тронько перерізав урочисту стрічку, і глядачі побачили камінь, на якому викарбовано золотом слова: “Тут буде споруджено пам’ятник ватажкам селянського антифеодального повстання Залізняка та Гонті”²⁰. За виконання макету пам’ятника взявся І. Гончар, заслужений діяч мистецтва УРСР. Невдовзі його робота була представлена у виставковому залі Жовтневого палацу в Києві на розсуд відвідувачів, а її фото надіслано уманцям для ознайомлення. “Два вершники на баских конях, подолавши кручу, у дружньому потиску рук тримають символ повстання – прапорець, що майорить від степового вітру”²¹, – так описувала пам’ятник Надія Віталіївна в червні 1968 р. Його встановлення, як і виготовлення, затрималося на пів століття. Через політичні, а згодом фінансові проблеми зі зведенням скульптури вирішили не поспішати. Лише 21 листопада 2015 р. в Умані нарешті з’явився пам’ятник героям Гайдамаччини І. Гонті й М. Залізняка. Скульптуру вагою п’ять тонн було виготовлено, як і планувалося 47 років тому, київськими скульпторами, та, мов за описом Н. Суровцової, обидва ватажки – на баских конях, тільки авторка пішла з життя 32 роки тому, не дочекавшись знаменної події, якій щиро раділи всі уманці.

У зв’язку зі святкування 200-річчя Коліївщини в Умані до Надії Віталіївни звернувся з проханням її давній знайомий – редактор канадського журналу “Життя і слово” П. Кравчук: “Коли у Вашому Умані буде виїзна секція АН УРСР, коли будуть урочистості з приводу Коліївщини, напишіть нам зразу кореспонденцію для «Життя і слова»”²². Письменниця одразу ж пристала на таку пропозицію, за що й отримала щиру подяку від редакції журналу. Озвучив її Петро Ількович у листі від 2 вересня 1968 р.: “Післали газету з Вашою статтею про відзначення 200-річчя Коліївщини в Умані. Спасибі Вам за хорошу інформативну статтю”²³. Крім того, Надія Віталіївна підготувала чудовий захід під назвою “Видатні місця, пов’язані з повстанням 1768 р. Коліївщиною”, сценарій котрого сама й написала²⁴.

Як з’ясувалося, “на цьому не скінчилася доброзичливість Івана Петровича, – згадувала Надія Віталіївна, – він дав мені, чужинці, листа до Івана Лукича Бутича, що відкрив мені двері у київські архіви”²⁵. У них, а також в Академії наук, у газетному архіві вона черпала унікальну інформацію про села Уманщини, про жителів міста, про судові справи. Багато спогадів та роздумів навіяли матеріали “охранки”, жандармського управління, губернаторства, Судової палати, адже там ішлося про дорогих, знайомих їй людей: про Г. Куриндіна (учитель уманської гімназії, заарештований за звинуваченням у шкідливій агітації серед молоді), братів Якутських, В. Шилова, Д. Щербаківського. Н. Суровцова так описувала свої почуття: “Так дивно сидіти в надрах архіву і в могильній тиші читати живі справи близьких, любих та шанованих людей! Просто жах, як все зберігається, а люди відходять!”²⁶.

Окрім роботи в архівах, письменниця налагоджувала в Києві зв’язки зі скульпторами та художниками: її засмучувала обмеженість та провінційність уманців, що не мали змоги й бажання побачити, доторкнутися до справжнього мистецтва. Так виникла ідея створення пересувної виставки, а згодом і відкриття картинної галереї в колишньому костьолі: “Я не можу створити в Умані Третьякову, але сотню-другу гарних робіт сподіваюся роздобути”²⁷.

Вона запропонувала культурно-освітній проект: “Я маю на думці утворення в Умані картинної галереї”²⁸, – йдеться в одному з листів до М. Бажана, а далі: “В Умані живе покоління. Живе і вже майже доживає, не побачивши в житті ні картин, ні репродукції, не почувши слова про них. А потім подумала – адже були ж передвижники?”²⁹

Надія Віталіївна запропонувала використати місцевий костел, аби в його приміщенні відкрити картинну

20 Суровцова Н. Майбутня окраса міста // Уманський краєзнавчий музей. Відділ музей-квартира Н. В. Суровцової. – С. 1.

21 Там само. – С. 2.

22 Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі ІР НБУВ). – Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 1 012. Листи П. Кравчука до Суровцової. Лист від 24 березня 1968 р. – Арк. 1.

23 Там само. – Арк. 2.

24 Уманський краєзнавчий музей. Відділ музей-квартира Н. В. Суровцової. Сценарій. Видатні місця, зв’язані з повстанням 1768 р. “Коліївщиною” (машинописний і рукописний тексти).

25 Суровцова-Олицька Н. Савина Йосипівна Сидорович // Родинний архів Надії Павлівни Мудрої. – Арк. 7.

26 Суровцова Н. Листи... – С. 232.

27 Там само. – С. 219.

28 ІР НБУВ. – Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 371. Бажан М. П. та Ніна Суровцова. Листи. 8 серпня 1956 – 21 грудня 1977 р. Лист від 8 серпня 1971 р. – Арк. 1.

29 Суровцова Н. Листи... – С. 219.

галерею. “Умань має прекрасну будівлю XIX віку – бувший костел у центрі міста. На реставрацію приміщення за кошторисом потрібно 17 тис., більше п’яти тисяч має міськрада за оренду костелу під склад. А тому часто виринають чутки, що приміщення віддадуть під спортбазу. Це заощаджує кошти. Бо тоді ремонт зробить хтось інший”³⁰, – пише вона в листі до М. Бажана.

У своїй палкій промові Надія Віталіївна намагалася переконати присутніх у потребі відкриття картинної галереї: “Зрозуміло, що місто з двома вищими школами та місцева художня студія при будинку культури і особливо педагогічним інститутом та великий район дуже скористаються з наявності галереї. В ній будуть сконцентровані осередки вивчення образотворчого мистецтва, буде змога робити систематичні цикли лекцій, там, нарешті утвориться відділ видатних художників, що походять з Уманщини, стаціонарний відділ класичного реалістичного мистецтва, народних умільців, та робитимуть тематичні пересувні виставки”³¹.

Відкриття галереї відбулося в 1974 р., але про участь у цьому проекті Надії Віталіївни не згадали – у її житті почався черговий етап цькування кадебістами. Щодо цього Б. Черномаз пригадав цікаву історію. В Умані навпроти парку ім. Черняхівського ріс старезний дуб. Міська влада вирішила зрізати кілька гілок, аби вони не заважали рухові транспорту й не торкалися лінії електропередач. Надія Віталіївна вважала, що це знищить дерево, а тому домоглася, аби ніякого обрубання гілок не було.

Крім того, із листа Н. Суровцової до П. Кравчука від 2 лютого 1964 р. дізнаємося про те, що жінка ініціювала встановлення пам’ятника Тарасу Шевченку в Умані: “Дуже за почесну Ви взяли справу <...>. Де-де, однак в Умані такий пам’ятник повинен бути споруджений, бо Великий Кобзар дуже любив це місто”³². Тарас Шевченко двічі відвідував Умань: уперше побував у дитинстві, коли чумакував із батьком, а вдруге – у 1845 р., після чого написав поему “Холодний яр”. Поет побував у “Софіївці”, що зрозуміло зі змісту повісті “Княгиня” (1853): “Бачив я на своєму віку такі хороші сади, як приміром Уманський і Петербурзький...”. Тому не випадковим, як зауважує М. Бажан, є встановлення в Умані пам’ятника Т. Шевченку (1981). Авторами-скульпторами стали народний художник України Олександр Скобліков та архітектор, лауреат премії ім. Т. Шевченка Анатолій Ігнатенко³³. Надія Суровцова ще за життя споглядала величного кам’яного Кобзаря над тихими хвилями Осташівки в рідному місті.

Доступ до київських, львівських архівів та бібліотек дав змогу Надії Віталіївни зібрати безцінні матеріали про історію уманського краю, про створення дендропарку “Софіївка”, поповнити краєзнавчу скарбничку чарівними романтичними легендами про красуню-гречанку Софію Главені де Вітте Потоцьку. До рук дослідниці потрапив унікальний епістолярій – листування графині Потоцької. Крім того, у розпорядження Уманського краєзнавчого музею була надіслана з Москви франкомовна книжка про “Софіївку”, датована ще 1846 р. Над перекладом коштовної знахідки Суровцова працювала разом із директором музею. Ця робота обом приносила велике задоволення: “Вдвох це зовсім весело; він приходить вранці до мене, і до обіду ми працюємо”³⁴. Хоча коли книга вийшла друком, прізвища пані Надії, як і можна було передбачити, зазначено не було.

Однак це їй не заважало й далі плідно працювати. Так, Н. Суровцова одна з перших, якщо не єдина на той час дослідниця, що підготувала краєзнавчу статтю про уманських хасидів, а конкретніше – про перших паломників-євреїв, котрі шукали могилу цадика Нахмана (1772–1810) – засновника брацлавського (бресловського) хасидизму, похованого, за його ж заповітом, в Умані на єврейському кладовищі поруч із загиблими під час Коліївщини. Стаття під назвою “Брацлавський цадик”, написана в жовтні 1970 р., вийшла друком аж у 1992 р. у журналі “Україна – Ізраїль”³⁵.

Авторка згадує про те, що на поч. XX ст. до революції 1917 р. жителі міста Умань були свідками дивних подій: щороку до могили цадика з-за кордону приїздили старі чудернацькі євреї, із довгими пейсами, у лапсердаках, співали, танцювали довкола поховання. У післяреволюційний період вже ніхто не навідувався на занедбане кладовище: “кози пасуться, участки довкола роздають, щоб хутчіш будувалися”³⁶.

30 ІР НБУВ. – Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 371... – Арк. 1.

31 Там само. – Арк. 2.

32 ІР НБУВ. – Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 998. Листи П. Кравчука до Суровцової. Лист від 8 серпня 1962 р. – Арк. 2.

33 Тарас Шевченко в Умані побував двічі [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://04744.info/istoriya-umani/item/2989-taras-shevchenko-v-umani-pobuvav-dvichi> (дата звернення: 11.07.2018). – Назва з екрана.

34 Суровцова Н. Листи... – С. 197.

35 Суровцова Н. Брацлавський цадик // Україна – Ізраїль. – 1992. – № 1. – С. 143.

36 Там само. – С. 147.

Згодом євреї Ізраїлю звернулися з проханням до СРСР дати дозвіл навідатися в Умань до святого для них місця. Однак закордонне відомство Радянського Союзу на запит ізраїльських колег спочатку відповіло, що ніякої могили в Умані немає. Посилалися на авторитетну заяву директора місцевого краєзнавчого музею П. Абакумова: "За могилу цадика краєзнавчому музею в Умані нічого не відомо"³⁷". Однак саме в той час один із київських науковців захистив дисертацію з юдаїзму, у котрій писав про уманських і брацлавських хасидів, про захоронення їхнього пророка саме в Умані. Узявши на озброєння вже радянські дослідження, за два-три роки ізраїльтяни знову почали наполягати на приїзді. Москва не наважилася відмовити прочанам і дозволила навідати могилу: "А вони (паломники-євреї) знайшли свого цадика, заспівали, затанцювали навкруги могили, потім полегшено зітхнули і поїхали додому до Палестини"³⁸".

Н. Суровцова також була незаперечним авторитетом у літературних питаннях. З її ім'ям пов'язана діяльність Уманського літературного об'єднання, з яким вона активно співпрацювала кілька десятиріч. Так, у грудні 1923 р. в Уманській окружній газеті "Робітничо-селянська правда" було опубліковано звернення ініціативної групи щодо створення в місті філії Спілки селянських письменників "Плуг". Засновниками цієї творчої організації були М. Шультга-Шультженко та В. Штангей – пізніше відомі українські письменники. Саме 1923 р. і є датою створення цієї організації. У січні 1953 р. започатковано діяльність літературного об'єднання "Умань". У 1960–80-ті рр. до його творчого активу входили Н. Затока, Г. Ковальов, М. Лисенко, М. Козлов, Л. Пустоцвіт, П. Пугач, Л. Ткач, Д. Ушаков. Що ж стосується Н. Суровцової, то саме на її запрошення на зустрічі з обдарованою молоддю приїздили Л. Первомайський, М. Бажан, Ю. Смолич й інші. Організація мала й свої досягнення: уманські поети та письменники І. Аверіна, В. Коскін, В. Піотровський, П. Поліщук стали лауреатами обласного літературного конкурсу "Сонячні кларнети", друкувалися в республіканській періодичній пресі, випускали власні збірки. Надія Віталіївна докладала максимум зусиль для того, аби сприяти творчому самовияву талановитих уманців, у тому числі й відомої уманської поетеси О. Діденко³⁹.

Н. Суровцова тісно співпрацювала з місцевою пресою, була позаштатним співробітником агітаційно-пропагандистського відділу, у якому публікувала краєзнавчі матеріали (замітки про "Софіївку", про музей, цікаві факти з історії міста: краєзнавча стаття-розвідка "Брацлавський цадик", "Любити сучасне – знайти його минуле" (про уманський дендропарк "Софіївка", 1960-ті рр.), "Солов'ї та радіомовлення", "Уманська виставка народної творчості. Розписи сестер Гоменюк", "Обереги", "Оберег или амулет", "Пам'ятки-сувеніри").

Н. Суровцова з великою пошаною ставилася до народних звичаїв, традицій, обрядів. Багато її друзів і гостей-відвідувачів у спогадах згадують про розкішну вишиту сорочку, котру жінка носила не на показ, а щодень з внутрішнього переконання, що так воно й повинно бути, зелену спідницю, намисто – як справжня українська пані. У її будинку було (і тепер уже зберігається в музеї) чимало цінних з погляду естетики речей від майстрів народних ремесел. Зокрема славнозвісний килим С. Колоса "Птах і собака", вишиті яскравим орнаментом рушники, серветки, подушки.

Вона шанувала свої національні корені, і часто з власної ініціативи або на замовлення українських чи закордонних видань готувала етнографічні та фольклористичні розвідки, репортажі й статті щодо заходів, присвячених відродженню української обрядовості. Цінними, наприклад, є дві статті (за визначенням авторки – кінорецензії) "Тальнівщина на республіканському екрані"⁴⁰ та "У квітучому житті – барвисті обряди. Купайло на екрані"⁴¹, датовані 1969 р. У них авторка в деталях розповідає про святкування Івана Купайла в українських селах і містах Черкащини: у Вишнополі, Текучій, Маньківці. Більше того – чарівне дійство потрапило й на широкий екран, адже по всій Україні демонстрували кіножурнал № 34, відзнятий Київською кіностудією документальних фільмів саме про вишнопільську реконструкцію давнього слов'янського свята, сповненого таємничості, містичності, укоріненого в язичницьку міфологію.

Учасницею й літописцем визначної події була й Н. Суровцова. Етнографи (серед них і Надія Віталіївна) записували від літніх жінок купальські пісні, художники зробили скульптури чотириликого Святовида, Купайла, Кострубонька, було розкладено величезне вогнище, через нього стрибали юнаки, дівчата пускали вінки на воду, виглядали свого судженого – усе, як і має бути.

37 Там само. – С. 146.

38 Там само. – С. 147.

39 Якименко Л. М. Надія Суровцова: життя та творчість (1896–1985 рр.). – Луганськ, 2010. – С. 225–226.

40 Суровцова Н. Тальнівщина на республіканському екрані // Уманський краєзнавчий музей. Відділ музей-квартира Н. В. Суровцової. – 7 с.

41 Суровцова Н. У квітучому житті – барвисті обряди. Купайло на екрані // Уманський краєзнавчий музей. Відділ музей-квартира Н. В. Суровцової. – 8 с.

Н. Суровцова захоплена за цим спостерігала, а пізніше була дуже розчарована тим, що відзнятий операторами матеріал не містив жодних вказівок на час і місце проведення події, навіть не було зазначено, що було показано на екрані. Ті люди, котрі відвідали свято, упізнавали Вишнопіль, але ті, хто там не був, лише здогадувалися: “Кілька б написів, речень – і як воно б збагатило показ!⁴²”. Не прийшлося до смаку їй і те, що народний спів у фільмі-хроніці пришвидшили, тому він втратив свій неповторний колорит. Водночас “дуже принагідною і вдалою була думка київської студії поширити досвід вишнопільців, показавши його тисячам іншим, вивівши Купайло на республіканський екран”, “проклавши невидимий місточок єдності з давнини до сьогодні⁴³”.

Отже, внесок Н. Суровцової в розвиток уманського краєзнавства й музеєзнавства досить значний, але належно не оцінений. Можна окреслити кілька напрямків її роботи: це праця в Уманському краєзнавчому музеї, активна участь у відкритті Уманської картинної галереї, вивчення історії створення парку “Софіївка”, численні краєзнавчі статті в місцевій і зарубіжній пресі, аналіз яких стане темою наступних наших досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Ярослав Романович Дашкевич. – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ : Літ. агенція “Піраміда”, 2007. – 808 с.
2. *Дойков Ю.* Надія Суровцова: на засланні в Архангельську (1933–1937) / Юрій Дойков. – Архангельськ: ООО “Издательский центр СГМУ”, 2005. – 92 с.
3. *Дойков Ю.* Надія Суровцова-Олицкая. Вена – Колыма. (1919–1939). По материалам архивов Службы безопасности Украины и Л. Н. Падун-Лукьяновой (Киев), ГАРФ (Москва) / Юрий Дойков. – Архангельск: Центр документации, 2010. – 67 с.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (Київ). – Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. – Спр. 1 012. Листи П. Кравчука до Суровцової. Лист від 24 березня 1968 р.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (Київ). – Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. – Спр. 371. Бажан М. П. та Ніна Суровцова. Листи. 8 серпня 1956 – 21 грудня 1977 р. Лист від 8 серпня 1971 р.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (Київ). – Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. – Спр. 998. Листи П. Кравчука до Суровцової. Лист від 8 серпня 1962 р.
7. *Корогодський Р.* Природа доброти й сподівання / Роман Корогодський // Кур’єр Кривбасу. – 1997. – № 77–78. – С. 135–143.
8. *Коцюбинська М. Х.* Мої обрії : в 2 т. / М. Х. Коцюбинська. – Київ : Дух і літера, 2004. – Т. 2. – 386 с.
9. *Кривошея І.* Історія та геральдика Умані / Ігор Кривошея. – 2-ге вид., випр., доп. – Умань: РВЦ “Софія”, 2012. – 26 с. – (Серія “Уманські старожитності”).
10. *Кривошея І. І.* Гендерний аспект мілітаристського дискурсу в еґодокументах: компаративний аналіз мемуарів “уманського періоду” Надії Суровцової та Петра Курінного / І. І. Кривошея, Л. М. Якименко // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. – Вип. 90 (№ 11). – 2014. – С. 117–122.
11. *Ототюк О.* Творчий шлях Н. В. Суровцової / Олександр Ототюк // Шевченківська весна : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 15-й річниці незалежності України. – Вип. IV : у 3 ч. – Ч. 3. Історія / за заг. ред. проф. В. Ф. Колесника. – Київ : Логос, 2006. – С. 342–345.
12. *Падун-Лук’янова Л.* Слово про Надію Суровцову / Леся Никанорівна Падун-Лук’янова // Березіль. – 1992. – № 3–4. – С. 144–149.
13. *Синицький П. Е.* Надія Віталіївна Суровцова (1896–1985): життєпис творчої особистості у контексті новітньої вітчизняної історіографії / П. Е. Синицький // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. ст. / Ін-т історії України НАН України; гол. редкол. наук.-док. серії книг “Реабілітовані історією”; ред. кол.: П. Т. Тронько (гол. ред.) [та ін.]. – Київ, 2005. – Вип. 30. – С. 278–295.
14. *Суровцова Н.* Брацлавський цадик / Надія Суровцова // Україна – Ізраїль. – 1992. – № 1. – С. 143–149.
15. *Суровцова Н.* Листи / Надія Суровцова. – Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – Кн. 1. – 704 с.
16. *Суровцова Н.* Майбутня окраса міста / Надія Суровцова // Уманський краєзнавчий музей. Відділ музей-квартира Н. В. Суровцової.
17. *Суровцова Н.* Промова. Любов до Батьківщини не має віку / Надія Суровцова // Уманський краєзнавчий

42 *Суровцова Н.* Тальнівщина на республіканському екрані... – С. 4.

43 *Суровцова Н.* У квітучому житті – барвісті обряди... – С. 3.

музей. Відділ музей-квартира Н. В. Суровцової.

18. *Суровцова Н.* Тальнівщина на республіканському екрані / Надія Суровцова // Уманський краєзнавчий музей. Відділ музей-квартира Н. В. Суровцової.

19. *Суровцова Н.* У квітучому житті – барвисті обряди. Купайло на екрані / Надія Суровцова // Уманський краєзнавчий музей. Відділ музей-квартира Н. В. Суровцової.

20. *Суровцова-Олицька Н.* Савина Йосипівна Сидорович / Надія Суровцова-Олицька // Родинний архів Надії Павлівни Мудрої.

21. Тарас Шевченко в Умані побував двічі [Електронний ресурс]: 04744.info Сайт міста Умань. – Режим доступу: <http://04744.info/istoriya-umani/item/2989-taras-shevchenko-v-umani-pobuvav-dvichi> (дата звернення: 11.07.2018). – Назва з екрана.

22. *Хорунжий Ю.* Шляхетні українки: Есеї-парсуни / Юрій Хорунжий. – Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 208 с.

23. *Шевченко О.* Надія Віталіївна Суровцова – страдницький шлях великої українки / Олена Шевченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – № 74–76. – С. 43–46.

24. *Якименко Л. М.* Надія Суровцова: життя та творчість (1896–1985 рр.) : монографія / Людмила Миколаївна Якименко ; за ред. О. А. Галича. – Луганськ : Віртуальна реальність, 2010. – 272 с.

25. *Якименко Л. М.* Надія Суровцова (1896–1985): у пошуках втраченого часу : монографія / Людмила Якименко, Ігор Кривошея; за ред. О. А. Галича. – Умань : Сочінський М. М., 2016. – 280 с.

REFERENCES

1. *Dashkevych Y.* Postati: Narisy pro diiachiv istorii, polityky, kultury / Yaroslav Romanovych Dashkevych. – Lviv: Lvivske viddilennia IUAD im. M. S. Hrushevskoho NANU / Literaturna ahentsiia "Piramida", 2007. – 808 s.

2. *Doikov Y.* Nadiia Surovtsova: na zaslanni v Arkhanhels'ku (1933–1937) / Yurii Doikov. – Arkhanhelsk, 2005. – 92 s.

3. *Doikov Y.* Nadyia Surovtsova-Olytskaia. Vena – Koluma. (1919–1939). Po materyalam arkhyvov Sluzhby bezopasnosti Ukrainy u L. N. Padun-Lukianovoi (Kyev), HARF (Moskva) / Yurii Doikov. – Arkhanhelsk: Tsentr dokumentatsyy, 2010. – 6 s.

4. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. Vernadskoho, Kyiv F. 284. Surovtsova Nadiia Vitaliivna. Spr. 1 012. Lysty P. Kravchuka do Surovtsovoi. Lyst vid 24 bereznia 1968 r.

5. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. Vernadskoho, Kyiv F. 284. Surovtsova Nadiia Vitaliivna. Spr. 371. Bazhan M. P. ta Nina Surovtsovii lysty iz 8 serpnia 1956 – 21 hrudnia 1977 r. Lyst vid 8.VIII.1971.

6. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. Vernadskoho, Kyiv F. 284. Surovtsova Nadiia Vitaliivna. Spr. 998. Lysty P. Kravchuka do Surovtsovoi. Lyst vid 8 serpnia 1962 r.

7. *Korohodskyi R.* Pryroda dobroty y spodivannia / Roman Korohodskyi // Kurier Kryvbasu. – 1997. – № 77–78. – S. 135–143.

8. *Kotsiubynska M. Kh.* Moi obrii: V 2 t., T. 2 / M. Kh. Kotsiubynska. – K.: Dukh i literatura, 2004. – 38 s.

9. *Kryvosheia I.* Istoriia ta heraldyka Umani / Ihor Kryvosheia. – 2-he vyd., vypr., dop. – Uman: RVTs "Sofia", 2012. – 26 s. [Serii „Umanski starozhytnosti”].

10. *Kryvosheia I. I., Yakymenko L. M.* Hendernyi aspekt militarystskoho dyskursu v ehodokumentakh: komparatyvnyi analiz memuariv "umanskoho periodu" Nadii Surovtsovoi ta Petra Kurinnoho / I. I. Kryvosheia, L. M. Yakymenko // Hileia. – Vypusk 90 (№ 11). – 2014. – S. 117–122.

11. *Ototiuk O.* Tvorchyi shliakh N. V. Surovtsovoi / Oleksandr Ototiuk // Shevchenkivska vesna: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh, prysviachenoj 15-y richnytsi nezalezhnosti Ukrainy. – Vyp. IV: U 3-kh chast. – Ch. 3. Istoriia / Za zah. red. prof. V. F. Kolesnyka. – K.: Lohos, 2006. – S. 342–345.

12. *Padun-Lukianova L.* Slovo pro Nadiiu Surovtsovu / Lesia Nykanorivna Padun-Lukianova // Berezil. – 1992. – № 3–4. – S. 144–149.

13. *Synytskyi P. E.* Nadiia Vitaliivna Surovtsova (1896–1985): zhyttiepys tvorchoi osobystosti u konteksti novitnoi vitchyznianoj istoriohrafii / P. E. Synytskyi // Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty: zb. st. / In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy; holovna redkol. nauk.-dok. serii knyh "Reabilitovani istoriieiu"; red. kol.: P. T. Tronko (hol. red.) [ta in.]. – K., 2005. – Vyp. 30. – S. 278–295.

14. *Surovtsova N.* Bratslavskiy tsadyk / Nadiia Surovtsova // Ukraina – Izrail. – 1992. – № 1. – S. 143–149.

15. *Surovtsova N.* Lysty / Nadiia Surovtsova. – K.: Vyd-vo im. O. Telihy, 2001. Kn. 1. – 704 s.

16. *Surovtsova N.* Maibutnia okrasa mista / Nadiia Surovtsova // Umanskyi kraieznavchyi muzei. Viddil muzei-kvartyra N. V. Surovtsovoi.
17. *Surovtsova N.* Promova. Liubov do Batkivshchyny ne maie viku / Nadiia Surovtsova // Umanskyi kraieznavchyi muzei. Viddil muzei-kvartyra N. V. Surovtsovoi.
18. *Surovtsova N.* Talnivshchyna na respublikanskomu ekrani / Nadiia Surovtsova // Umanskyi kraieznavchyi muzei. Viddil muzei-kvartyra N. V. Surovtsovoi.
19. *Surovtsova Nadiia.* U kvituchomu zhytti – barvysti obriady. Kupailo na ekrani / Nadiia Surovtsova // Umanskyi kraieznavchyi muzei. Viddil muzei-kvartyra N. V. Surovtsovoi.
20. *Surovtsova-Olytska N.* Savyna Yosypivna Sydorovych / Nadiia Surovtsova-Olytska // Rodynni arkhiv Nadii Pavlivny Mudroi.
21. Taras Shevchenko v Umani pobuvav dvichi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://04744.info/istoriya-umani/item/2989-taras-shevchenko-v-umani-pobuvav-dvichi> (data zvernennya: 11.07.2018). – Nazva z ekranu.
22. *Khorunzhyi Y.* Shliakhetni ukrainky: Esei-parsuny / Yurii Khorunzhyi. – K.: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2004. – 208 s.
23. *Shevchenko O.* Nadiia Vitaliivna Surovtsova – stradnytskyi shliakh velykoi ukrainky / Olena Shevchenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2004. – № 74–76. – S. 43–46.
24. *Iakymenko L. M.* Nadiia Surovtsova: zhyttia ta tvorchist (1896–1985 rr.): Monohrafia / Pid red. Halycha O. A. / Liudmyla Mykolaivna Yakymenko. – Luhansk: TOV "Virtualna realnist", 2010. – 272 s.
25. *Iakymenko L. M., Kryvosheia I. I.* Nadiia Surovtsova (1896–1985): u poshukakh vtrachenoho chasu : monohr. / Liudmyla Yakymenko, Ihor Kryvosheia; pid red. Halycha O. A. – Uman: Vydavets "Sochinskyi M. M.", 2016. – 280 s.